

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ
СПРАВ
КРЕМЕНЧУЦЬКИЙ ЛЬОТНИЙ КОЛЕДЖ**

**Циклова комісія економіки, соціально-гуманітарних та фундаментальних
дисциплін**

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Філософія»

вибіркових компонент

освітньо-професійної програми першого (бакалаврського) рівня вищої
освіти

Авіаційний транспорт

272 Технологія робіт та технологічне обладнання аеропортів

за темою 3 – «Філософія середніх віків і доби відродження».

Кременчук 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 22.02.2024 №2

СХВАЛЕНО

Методичною радою
Кременчуцького льотного
коледжу Харківського
національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 17.01.2024 №6

ПОГОДЖЕНО

Секцією науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 22.02.2024 №2

Розглянуто на засіданні циклової комісії соціально-гуманітарних дисциплін та фізичної підготовки, протокол від 05.01.2024 №14

Розробник: викладач циклової комісії соціально-гуманітарних дисциплін та фізичної підготовки, спеціаліст вищої категорії Хомяк О.В.

Рецензенти:

1. Викладач Кременчуцького національного університету ім.М.Остроградського, к.пед.наук, доц., доцент кафедри психології, педагогіки та філософії Сошенко С.М.
2. Викладач циклової комісії соціально-гуманітарних дисциплін та фізичної підготовки Кременчуцького льотного коледжу ХНУВС, к.пед.н, викладач вищої категорії Кірюхіна М.В.

1. Філософія Середніх віків: загальна характеристика.
2. Патристика. Філософські погляди святого Августина.
3. Схоластика. Філософія Фоми Аквінського.
4. Філософія доби Відродження.

Рекомендована література

1. Бичко А.К., Бичко І. В., Табачковський В. Г. Історія філософії: Підручник. – К : Либідь, 2001. – 408 с.
2. Історія філософії: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / [В. І. Ярошовець, О. В. Александрова, Г. Є. Аляєв та ін. ; за ред. В. І. Ярошовця] ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – [Київ] : Київський університет, 2010. – 927 с.
3. Історія філософії. Словник / За заг. ред. В.І. Ярошовця. – К.: Знання України, 2006. – 1200 с.
4. Петрушенко В.Л. Філософія: Курс лекцій. – Львів, 2004.
5. Рассел Б. Історія західної філософії. – К., 1995
6. Татаркевич В. Історія філософії: В 3 т. / В. Татаркевич; [пер. пол. Андрія Шкраб'юка]. – Л.: Свічадо, 1997. – Т. 1: Антична і середньовічна філософія, 1997. – 456с.
7. Філософія : навчальний посібник / І. Ф. Надольний [та ін.] ; ред. І. Ф. Надольний. – Київ, 2007.
8. Філософія: підручник для вищої школи / За заг. ред. В.Г.Кременя, М.І.Горлача. – Х: Прапор, 2004.
9. Александрова О. В. Філософія Середніх віків та доби Відродження: Підручник / О. В. Александрова. – Київ: Парапан, 2002. – 172с.

1. Філософія Середніх віків: загальна характеристика.

Наступним після античності етапом розвитку європейської філософії є філософія Середньовіччя. Говорячи про хронологічні рамки філософії середніх віків треба зауважити, що встановити чітко їх неможливо. Якщо в історичній науці початком епохи Середньовіччя вважається 476 р. (захоплення Риму варварами), то «філософське» середньовіччя на цей момент уже давно існувало і перебувало в надзвичайно плідній стадії свого розвитку. Аналогічно не можна стверджувати, що філософія Середньовіччя починається після закінчення розвитку філософії античності. Справа в тому, що протягом перших віків нашої ери, коли починався розвиток середньовічної філософії, також продовжувався активний розвиток філософії еллінізму і цих два напрямки впливали один на одного. Нагадаємо, що остання антична філософська школа – платонівська Академія у Афінах – була закрыта

імператором Юстиніаном аж у 529 році. Отож, часові межі філософії Середніх віків, можна визначити тільки приблизно. На нашу думку, її початок припадає десь на друге століття н.е. (коли з'явилися перші мислителі, які філософували «у дусі» середніх віків), а закінчення – на чотирнадцяте століття, з початком епохи Відродження. До речі, саме діячі Ренесансу назвали цей період «середніми віками» – позначаючи даним терміном період між античністю та їхнім часом, коли ідеали античності почали «відроджуватись».

В перші століття нашої ери у суспільному житті Римської імперії відбуваються значні зміни. Одна з найголовніших, що відіграла величезну роль в історії людства, це виникнення і поширення християнства. Маючи спочатку зовсім невелике коло прихильників, які до того ж жорстоко переслідувались, згодом дана релігія завойовує голови і серця мільйонів людей, стає домінуючою на території всієї імперії. В 325 році імператор Костянтин проголошує її офіційною державною релігією імперії. Треба відзначити, що в цей час в суспільстві спостерігався значний інтерес до сфери релігійної духовності. Початок нашої ери був ознаменований появою багатьох релігійних шкіл і напрямків. Поступово й філософська думка починає активно включатись в опрацювання релігійної тематики, а з часом релігійно-філософська проблематика стає в ній домінуючою.

Отож, головним світоглядним підґрунтям середньовічної філософії була релігія, а якщо говорити про європейське середньовіччя, то це християнство. Саме воно задавало головні теми філософування середньовічним філософам і визначало ті межі, які філософія Середньовіччя не перетинала. Зрештою, релігія в Середні віки мала величезний вплив на всі сфери суспільного життя. Виходячи з цього, визначають такі головні риси середньовічної філософії: 1) **теоцентризм** (гр. «theos» – Бог): будь-яка філософська проблема розглядається в контексті ідеї Бога, а питання, що таке Бог, які його головні ознаки та стосунки зі світом і людиною стають головними проблемами філософії цього періоду; 2) **креаціонізм** (лат. creatio – творення) – все існуюче створене вічним Богом, який є його причиною, і основою; 3) **провіденціалізм** (лат. providentia, «провидіння») – світ організований Творцем на розумних засадах і керується ним у всі часи до закінчення віків; 4) **традиціоналізм** – істина належить не тій чи іншій людині, а всій спільноті християн (Церкві), наслідком цього була відданість ідеї божественного Одкровення, яке втілене у Святому писмі, церковних канонах, творах святих отців і підтверджене авторитетом Вселенських соборів.

Слід відзначити, що в Середні віки філософія і теологія були головними видами інтелектуальної діяльності (природознавство у сучасному його розумінні, фактично, не розвивалось). Тому однією з головних проблем у ці

часи було **співвідношення віри і розуму**. Теологія і філософія, які, відповідно, на них ґрунтувались, повинні були визначити своє відношення один до одного і розмежувати сфери компетенції: які питання стосуються теології, а які філософії.

В середньовічній європейській філософії виділяють два головних етапи або течії: **патристику** (II – VII ст.) та **схоластику** (IX — XIV ст.). Про них і піде мова у наступних параграфах.

2. Патристика. Філософські погляди святого Августина.

В перше століття існування християнства домінувало негативне ставлення його прихильників як до античної спадщини, загалом, так і до філософії, зокрема. Причини такої позиції слід шукати в тому, що світогляд перших християнських громад, які включали переважно, представників нижчих верств тогочасного суспільства, передбачав першість духовного, небесного над матеріальним, мирським. Земна мудрість в їх очах нічого не важила у порівнянні з мудрістю небесною, що досягається через віру. Більше того вона може навіть збити зі шляху істинного, тому й апостол Павло в посланні до колосян писав: «Вважайте щоб ніхто вас не збаламутив філософією та пустим обманством...» [Кол. 2, 8]. Всі помисли перших християн були спрямовані в іншу – потойбічну – реальність і підживлювались вірою в швидке друге пришествя Христа. «Цей» світ з його мудрістю був, фактично, поза межею їх прагнень.

Проте перше століття «емоційного буму» минуло, і спрямованість християн на заперечення цього світу змінилась завданням інтеграції та обґрунтування свого відношення до нього. Крім того в християнство почали приходити все більше освічених людей, розум яких не вдовольнявся заклик до віри і прагнув її обґрунтування. Нова релігія потребувала розбудови повноцінної теології. Отож, християни поступово починають звертатись до філософії, яка на той час була втіленням раціональності і логічності. Саме з її допомогою перші християнські мислителі намагаються пояснити деякі догмати своєї релігії. Таким чином, починається такий період середньовічної філософії, як патристика.

Патристика (лат. «pater» – батько) – це сукупність богословських та філософських вчень отців Церкви. Відповідно, коли йде мова про період патристики у філософії, то мається на увазі той час, коли вони в основному жили і творили (II – VIII ст. н.е.). До **отців Церкви** найчастіше відносять найдавніших богословів, провідних діячів християнства, які зробили вагомий внесок у розвиток його віровчення. Саме вони були тими людьми, які на основі Святого Письма створили розгалужену і складну систему знань, що

була схвалена Церквою і стала її офіційним вченням. Багато з отців Церкви були канонізовані (тобто визнані святими). Водночас треба пам'ятати, що, безумовно, не всі християнські філософи цього періоду отримали статус «отців», адже погляди частини з них не були прийняті Церквою і повністю або частково засуджені.

В науці здавна утвердився поділ патристики на східну і західну. До першої відносять тих отців, які писали свої твори грецькою мовою, і були під значним впливом грецької культури. До західної патристики зараховують отців, які переважно писали латиною і перебували під впливом римської культури. Спочатку найактивніше розвивалась східна патристика, а згодом джерелом активності стала західна.

У розвитку патристики здебільшого виділяють два етапи: рання патристика (II – III ст.) і зріла (IV – VIII ст.). Представники ранньої патристики, яку ще часто називають **апологетикою** (гр. ἀπολογία – захищатись), з одного боку, спростовували язичницький світогляд з метою заміни його християнським, а з іншого, захищали християнство від критики нехристиянських філософів та представників традиційних язичницьких релігій. Звичайно, апологетична мета була не єдиною, що стояла перед отцями цього періоду, проте вона була переважаючою, тому можна вважати, що вживання назви «апологетика» по відношенню до ранньої патристики є виправданим. Тривав цей етап до того часу, поки християнство не стало офіційною релігією у Римській імперії і не був утверджений Символ віри. Після цього починається період зрілої патристики. Для нього характерна боротьба отців Церкви з різноманітними єресями та ґрунтовна, систематична розбудова християнської теології.

Серед представників ранньої патристики утвердились дві лінії у ставленні до філософії, які умовно можна позначити як «радикальну» (Арістід, Татіан, Гермій та ін.) і «поміркувану» (Афінагор, Юстин, Климент, Оріген).

Радикали проявляли неприязнь до всієї античної спадщини і на цій підставі відкидали філософізацію християнства як небезпечну та шкідливу.

Поміркувані апологети були знавцями грецької філософії, і виступали за її використання у християнстві. Одним з перших отців, які дотримувались таких поглядів, був **Юстин Мученик** (інколи його ще називають «Філософом»), який жив у першій половині II ст. н.е. і помер, приблизно, в 165 р. Він визнавав за грецькою філософією велику місію в історії – бути засобом приготування до освоєння людством християнських істин. Останні, на його думку, у нерозвинутому вигляді вже були сформульовані відомими античними філософами.

Процес розвитку християнства як філософії прискорився наприкінці II – початку III ст., коли нову релігію почали приймати вихідці із більш освічених

верств суспільства, які були знавцями філософії і вважали за необхідне використовувати її при поясненні християнського віровчення. Найвідомішими християнськими філософами цього часу були Тит Флавій Климент (орієнтовно 150 – 216 pp.) та Ориген (185 – 254 pp.), які належали до Александрійської школи.

Ориген (гр. Ωριγένης, лат. Origenes Adamantius, 185 – 254 pp.) є чи не найбільш талановитим і, водночас, неоднозначним філософом періоду ранньої патристики. Він отримав хорошу освіту, навчаючись разом із неоплатоніком Плотіном у школі Аммонія Саккаса. Останній факт мав значний вплив на його філософію, яка багато в чому ґрунтується саме на ідеях Платона та неоплатонізму. Його вчення не було повністю визнане Церквою, а сам він був засуджений як єретик. Ориген був першим великим християнським філософом, який здійснив вагому спробу систематичного пояснення християнства в категоріях філософської думки. Йому приписують авторство великої кількості творів, більша частина з яких до нас не дійшла. Найвідоміші з них – «Про засади», «Проти Цельса».

Головним засобом тлумачення Святого письма Ориген вважав алегоричний метод, який передбачає наявність у кожному фрагменті тексту три смисли: буквальний (тілесний), душевний (етичний) і духовний (філософсько-теологічний). Ориген не був прихильником буквального розуміння тексту Святого Письма, вважаючи, що справжній його зміст прихований за образами і його треба досягнути з допомогою розуму.

Всі істини християнської віри він поділяв на суттєві (основні принципи віровчення) і несуттєві (ті, про які в Святому Письмі сказано не достатньо чітко або й взагалі, нічого не сказано). Відносно перших, суттєвих, істин не може бути ніякої свободи думки, їх треба приймати такими, якими вони є. Про несуттєві істини, які переважно стосуються матеріальних речей, можна міркувати, покладаючись на власний розум.

Бог в Оригена є вищою єдністю – «монадою» – і він є більшим за все, що про нього можна подумати чи сказати. Син Божий, який є Божою Премудрістю і божественним Логосом, подібний до сонячного променя, який походить від свого першоджерела (Бога) і містить в собі потенційно всю світобудову. Він є відображенням Бога-Отця, а у стосунку до матеріального світу постає першообразом, ідеєю ідей. Таким чином, Логос є неначе посередником між Богом та світом, через якого Бог як єдність «розгортається у множинність» матеріального світу. Дух Святий розташований внизу божественної ієрархії і пронизує собою всю світобудову. Процес такого «творення» світу триває вічно. У часі існує тільки наш матеріальний світ, який

до того ж не є єдиним, адже світи постійно змінюють один одного, і розумні душі переселяються з одного матеріального світу в інший.

Душа є чимось середнім між плоттю та духом. Вона здатна, з одного боку, наблизитись до Бога і стати чистим духом, але й може схилитись до матерії. Це обумовлено тим, що будь-яка розумна істота наділена свободою вибору. Зло є відпадинням від повноти буття до небуття. Воно існує не як наслідок помилки чи бажання благого і всемогутнього Бога, а є наслідком хибного вибору розумних істот. Отже, як такого субстанційного зла не існує, а, відповідно, немає й абсолютно поганих, приречених на зло істот. Метою для кожної людини є *відновлення* першопочаткового стану єдності з Богом. Остання ідея отримала назву апокатастасис (гр. *αποκατάστασις* – відновлення). Таке відновлення, зрештою, чекає на всі розумні істоти (в т.ч. й на злі духи), адже абсолютно благий Бог не може допустити, щоб вони пропали. Таким буде кінець нашого світу.

Погляди мислителів періоду ранньої патристики заклали фундамент для будівлі християнської догматики. Завершена їхня робота була діями зрілої патристики. Найбільш авторитетними представниками зрілої східної патристики були учасники т.зв. **каппадокійського гуртка**: Василій Великий (єпископ Кесарійський), Григорій Богослов (Назіанзин) і Григорій Нісський. Їх діяльність припадала на той період, коли вже фактично існувала система цілісного догматичного християнського віровчення і її належало не просто захищати, але й тлумачити та осмислювати. Світогляд каппадокійців формувався під впливом філософської освіти, набутої ними в найбільших культурних центрах античного світу. Вони, як і багато апологетів, прагнули подати досягнення античної культури як підготовчий етап для засвоєння вчення Христа. Критерієм успадкування дохристиянської філософії мала бути її узгодженість зі Святим Письмом.

З-поміж каппадокійців найбільше вирізнявся своєю філософською підготовкою **Григорій Нісський** (гр. Γρηγόριος Νύσσης, лат. Gregorius Nyssenus, бл. 335 – 394 pp.). Григорій був молодшим братом Василя Великого, який і поставив його єпископом міста Ніси. Його найвідоміші твори – «Великий катехизис», «Проти Євномія», «Про творіння людини», «Життя Мойсея». Серед своїх попередників Григорій найбільше шанував Орігена і, в дусі александрійської школи, намагався обґрунтувати віру за допомогою розуму. З-поміж античних філософів на Григорія найбільший вплив справив Платон.

Досить цікавою та оригінальною була онтологія Григорія Нісського. Він стверджував, що природа буття насправді є повністю ідеальною, тому що Бог як дух не міг бути творцем матерії. Те, що ми сприймаємо як матерію,

насправді має нематеріальну сутність, адже якщо спробувати проаналізувати матерію, то ми виділимо в ній такі якості, як вагу, кількість, форму тощо. Але вони є чистими поняттями. Тобто матерія складається з нематеріальних якостей, які у своїй сукупності творять її. Отже, виходить, що матерія є у своїй сутності ідеальною.

Про існування Бога, на думку Григорія, передусім, свідчить розумний устрій світу, який змушує нас визнати існування його Творця. Бог є єдиним, адже він є досконалим, а якби його властивості були поділені на багатьох богів, то про досконалість вже не можна було б вести мови. Прихильність Григорія Нісського до ідей Платона виявляється у тлумаченні ним природи Святої Трійці: кожна Божа особа є окремою, але їх Божественність є однією і тією самою. Поняття «Бог» означає не особи (бо тоді було б багато богів), а лише сутність, яка є одна, а отже спільна для всіх трьох осіб (подібно до платонівської ідеї, яка є єдиною і, разом з тим, виступає основою багатьох конкретних речей, які містять її в собі як свою сутність).

Світ ділиться на дві частини – світ видимий і невидимий. Людина душею належить до невидимого, а тілом – до видимого, виступаючи між ними з'єднувальною ланкою. Душа є животворчим началом тіла. Вона є сотвореною, живою, мислячою субстанцією, яка надає тілу життя. Григорій відкидає можливість існування душі без тіла – вони творяться Богом одночасно. Людський зародок містить у собі душу і саме вона вибудовує з нього тіло, розвиваючи те, що в ньому закладено. Душа не міститься в якомусь окремому органі, а одночасно присутня у всьому тілі. Навіть після смерті тіла душа не відділяється від елементів, з яких воно складалося: хоча вони й розсіюються, проте оскільки душа нематеріальна, то може перебувати в одночасній єдності з ними усіма. Остання думка була прийнята Григорієм під впливом догмату про воскресіння, згідно якого душа воскресне в тілі, у якому вона колись існувала.

Людина, яка є вінцем творіння, за своєю природою причетна до божественної сутності, але через гріхопадіння опустилась до недостойного своєї сутності існування. Спасіння приходить від Бога, який прийняв людську природу (Христа). Григорій Нісський, попри те, що був одним із найбільших раціоналістів з-поміж усіх отців Церкви, обстоював містичний шлях пізнання Бога. За це його інколи ще називають «містиком». Таке богопізнання складається з трьох етапів. Перший – це етап очищення, на якому людина повинна перемогти всі свої пристрасті і позбутись всього того, «що не від Бога».

Другий етап дає можливість розумові, що позбувся пристрастей, набути більш ясного бачення сотворених речей: при такому погляді на світ людина

бачить унікальність всіх речей і осмислює їх як втілення досконалого Божого задуму. На третьому етапі людина досягає стану обожнення (гр. *θέωσις*), коли в бажанні побачити Творця неначе «проривається» крізь себе, залишає свій розум «позаду» і зливається з Ним.

Треба відзначити, що вперше християнська філософія найповніше розвинулась на християнському Сході. Річ у тому, що тут продовжували ще існувати численні школи грецької філософії, у тісних контактах з якими розвивалась рання християнська думка. Разом з тим, подібні тенденції поступово почали проникати і на християнський Захід, який довгий час був налаштований у стосунку до філософії досить скептично. Зокрема, варто згадати Тертулліана (160 – 220 рр.), який був одним із перших великих мислителів християнського Заходу. Він жорстко відкидав спроби узгодити одкровення та раціональне філософування і робив акцент на протилежності між християнством та світської культурою, до якої належить філософія. Попри все, західна патристика, хоча й поволі, проте засвоює філософію і намагається її використати для розбудови християнського віровчення. найвідомішим філософом західної патристики, який першим у західній Церкві створив розвинуте філософське вчення, був, безумовно, святий Августин.

Аврелій Августин (лат. *Aurelius Augustinus*, 354 – 430 рр.) народився у Тагасті (провінція Нумідія в Північній Африці) в родині, у якій мати була християнкою, а батько – язичником. Коли йому виповнилось 16 років, батько посилає його на навчання в одне із найбільших тогочасних міст – Карфаген. Принади великого міста захоплюють молодого Августина і він починає вести досить легковажне та розпусне життя. Проте минав час і він все більше розмірковує над питаннями, що пов'язані із сенсом буття та щиро бажає здобути мудрість. Так Августин стає прихильником маніхейства, згодом – філософії скептицизму і неоплатонізму. Врешті під впливом єпископа Медіоланського Амвросія він приймає християнство, а через деякий час стає єпископом м. Гіппон і залишається на цій посаді до кінця життя. Августин написав чимало творів («Про християнське вчення», «Про град Божий», «Про користь віри» та ін.), проте найвідомішою стала його «Сповідь», в якій він викладає історію власного духовного життя та головні філософські ідеї.

Як і у випадку з багатьма іншими християнськими філософами, на Августина значний вплив мала філософія платонізму і особливо, вчення неоплатоніків. Зокрема, це відображається у прагненні пізнати власну душу, в якій, на його думку, і криється істина. Власне, твір «Сповідь» присвячений такому самопізнанню, коли Августин намагається дослідити найвіддаленіші, найпотаємніші закутки своєї душі. Тому головною метою людини, на його думку, є пізнання не природи навколишнього світу, а власної душі, яка є

образом і подобою Бога, отож, саме через таке самопізнання ми й відкриваємо в собі Творця. Істина не досягається крок за кроком, через систему логічних операцій, а відкривається «на дні» нашої душі тоді, коли такі операції завершені.

Пізнання речей цього світу є, за Августином, пізнанням їхніх *ідей*. Тобто тут він повністю погоджується з Платоном. Різниця полягає в тому, що, по-перше, в Августина ідеї є думками Бога, на основі яких він творив світ. Друга відмінність полягає в тому, що він не приймає думку Платона про те, що пізнання ідей це є їх пригадування, анамнезис. Августин вважає, що знання ідей Бог уділяє людині шляхом просвітлення (цю концепцію пізніше назвали *іллюмінізмом*). Проте уділяється таке просвітлення не всім, а тільки тим, хто має чисте серце. Таким чином, передумовою пізнання є моральна чистота.

Надзвичайно цікавими, є роздуми Августина над проблемою часу. До цих роздумів його підштовхнуло питання: «Що робив Бог перед тим, як створити небо і землю?». Філософ доходить висновку, що дане питання позбавлене сенсу, адже до створення неба і землі часу не існувало, оскільки він є таким же творінням Бога, як і все інше. І, такими чином, ми в даному питанні застосовуємо до Творця категорію, що стосується створеного. Звідси й помилка. Сам же Бог є вічним.

Йдучи далі Августин виявляє, що час існує не сам по собі, а тільки в духовному світі людини в її душі, яка схильна розділяти його на минуле, теперішнє і майбутнє. З огляду на це, доцільніше було б вести мову про такі часи: теперішнє минулого (пам'ять), теперішнє теперішнього (інтуїція), і теперішнє майбутнього (очікування).

Розмірковуючи над проблемою співвідношення віри та розуму, Августин робить висновок, що віра є необхідною передумовою раціонального пізнання. Вона стимулює пізнання і робить можливим розуміння, яке у свою чергу є винагородою за віру. Проте віра у Августина не підміняє розум і не заперечує знання, тому теза Тертуліана «вірю, тому що абсурдно» була для нього чужою. Віра і знання взаємодоповнюють один одного: «Зрозумій, щоб могли вірити, та вір, щоб могли зрозуміти». Хоча й пріоритет у цій парі віддається вірі.

У цілому філософія Августина є послідовно теоцентричною. Бог у нього постає найвищим, найдосконалішим буттям, тому він є незмінний (адже все, що змінне, не може бути досконалим) і тільки він існує завдяки власній природі, а все інше існує завдяки йому. Бог є причиною всякого буття, причому не тільки його виникнення, але й розвитку, адже він не тільки створив світ, але й постійно підтримує його існування, неначе продовжуючи творити. Творить Бог світ за власною волею, а не з необхідності, бо це б

означало його залежність від чогось. Прагнення до Бога є основою людського життя і тільки в ньому людина може знайти справжнє щастя.

Людина в Августина – це душа, а тіло – її інструмент, за допомогою якого вона контактує з матеріальним світом і пізнає його. Душа вічна, незалежна та значно досконаліша від тіла і не має в собі нічого матеріального. Досконалість душі обумовлена її близькістю до Бога. Її головними функціями є пам'ять, воля, мислення. З огляду на перевагу душі над тілом, саме про неї треба піклуватися передусім. Чуттєві ж блага гідні засудження, оскільки відвертають людину від благ духовних.

Ще одним важливим положенням філософії Августина була теза про перевагу почуттів та волі над розумом. По-перше, саме воля, а не розум є основним виявом духовного життя людини. Пояснюється це тим, що сутність будь-якої речі проявляється в активності. Розум же є пасивним, тому суттю людини може бути тільки воля, яка є активною, діяльною. Звідси висновок, що сутність людини проявляється не в тому, що вона знає, а в тому, чого вона хоче. По-друге, можна стверджувати, що Августин дотримується екзистенційної, а не інтелектуальної концепції віри. Вірити – це не просто приймати щось як істинне, а пристрасно переживати це як істинне. У цілому почуття, за Августином, відіграють значно більшу роль в житті людини, ніж схильні були вважати грецькі філософи. Особливо це помітно у сфері моралі, адже не достатньо знати добро, щоб його чинити (антична традиція), добро треба любити, тому що тільки з любові випливають добрі вчинки.

Історію Августин бачить лінійно – як таку, що мала початок, матиме кінець і володіє певним внутрішнім смислом. Існує два типи об'єднання людей, неначе дві невидимі держави: першу Августин називає «град земний» (*civitas terrena*) – тобто це та частина людства, яка орієнтована на любов до мирського, суєтного і ставить на перше місце власне «Я»; друга невидима держава – «град Божий» (*civitas Dei*), до якого відносяться ті люди, що найпершим об'єктом своєї любові мають Бога і духовне. Доки існує людство, ці два невидимі гради протистоять один одному, а саме це змагання формує історію людства.

Розмірковуючи над проблемою походження зла, Августин приходять до висновку, що його як самостійної субстанції не існує: світ є добро, а зло постає лише відсутністю добра. Проте причиною навіть такого зла є не Бог, а сама людина, її воля. Після проступку Адама кожна людина народжується з первородним гріхом, яким є воля до зла. І розум не здатен її змінити, спрямувавши до блага. Тобто людина може розуміти, що є добро, проте в цей же час робити зло (тут Августин займає позицію прямо протилежну до Сократа, який вважав, що пізнавши добро, його ми й будемо чинити). Сама

людина не здатна змінити волю до зла на волю до добра. Це може зробити тільки Бог, вділивши їй таку благодать. Звичайно, благодать уділяється не всім, а тільки тим, кого Господь сам обере. При цьому вона надається людині не за її заслуги, а виключно за Божою волею, зрозуміти яку неможливо – можна тільки вірити.

3. Схоластика. Філософія Томи Аквінського.

Латинське слово **scholastica** походить від грецького *σχολαστικός* («шкільний») і в сучасній філософії позначає сукупність філософських та богословських вчень, які були домінуючими в західноєвропейській культурі середніх віків IX — XIV ст. Назва пов'язана з тим, що дана філософія викладалась переважно у середньовічних школах, а згодом і в університетах, які й ставали головними осередками її розвитку.

Одним із засадничих принципів схоластики була думка, що всяке знання може бути поділене на два види: знання про надприродне, що набувається через божественне одкровення і знання про природне, яке здобувається через роботу розуму. Перший вид знання знаходиться у Святому писемі та у творах отців Церкви, а другий – у творах античної філософії і особливо Аристотеля. В першій і другій сукупності текстів дана істина у всій своїй повноті і щоб її виявити, потрібно, перш за все, правильно інтерпретувати текст і вивести з нього необхідні істини з допомогою правильно збудованих умовиводів. Тому логіка Аристотеля була в цей період особливо актуальною.

Тобто можна сказати, що на перший план у філософії схоластики виходить бажання раціонального пояснення віри: мало вірити потрібно ще й розуміти у що віриш. Використання раціональних принципів повинно довести, що християнство не суперечить принципам розуму, а навпаки, саме в ньому розум знаходить свою повну реалізацію.

Від античної філософії схоластика успадкувала переконання, що світ у своїй основі влаштований раціонально і тому раціональне знання про нього можливе. Пізнання речей є перш за все пізнанням їх сутності, тобто суттєвих характеристик, які визначають «вид», «форму» кожної речі і дозволяють підвести річ під загальне поняття. У сутності речі і його поняття одна і та ж структура, вони відрізняються тільки своїм місцезнаходженням: сутності існують в речах, а поняття – в розумі людини.

Історію схоластики прийнято поділяти на три періоди: 1) період формування і розвитку – рання схоластика (IX – XII століття); 2) період розквіту – класичний період схоластики (XIII ст.); 3) період систематизації та її критики – пізня схоластика (XIV – XV століття). Найвідомішими представниками ранньої схоластики були Йоан Скот Еріугена, П'єтро Даміані,

Ансельм Кентерберійський, П'єр Абеляр, Бернар Шартрійський, Бонавентура, до класичної належать Тома Аквінський, Альберт Великий, Іоан Дунс Скот, Роджер Бекон та ін., до пізньої – Вільям Оккам, Жан Буридан, Альберт Саксонський та ін.

Однією із центральних у схоластиці була проблема статусу загальних понять, відома ще під назвою **проблеми універсалій** навколо якої розгорнулись гарячі дискусії. Предмет цієї дискусії може бути зведений до такого питання: дійсність складається тільки з одиничних і окремих предметів чи також із загальних понять (універсалій). В ході полеміки сформувались два протилежні табори: реалізм і номіналізм, які у свою чергу, теж були досить неоднорідними і поділяються дослідниками на поміркований та радикальний напрями.

Реалізм стверджував, що поза фізичними одиничними предметами *реальними* також є й загальні поняття (універсалії). Радикальні реалісти, ґрунтуючись на вченні Платона, вважали, що загальні поняття існують окремо від речей, передують їм і є причинами їхнього існування. Відомими представниками реалізму були Ансельм Кентерберійський, Гільйом з Шампо, Петро Ломбардський, Бонавентура.

Номіналізм (лат. «nomen» – ім'я) обстоював думку, що загальні поняття існують тільки в мисленні або й взагалі є лишень витворами мови. Ядром номіналізму стала відома теза Аристотеля – не існує нічого поза одиничними предметами. Типовим представником крайнього номіналізму, наприклад був, Іоан Росцелін (1050 – 1120), який стверджував, що загальні поняття це лишень звуки, які ми вимовляємо, або ж, кажучи по-іншому, голоси. Ще одним відомим і більш поміркованим представником номіналізму був Вільям Оккам (англ. William of Ockham, бл. 1285—1349), який вважав, що існують тільки одиничні предмети, а універсалії існують завдяки абстрактному мисленню в людському розумі.

Найвидатнішим представником схоластики, за загальним визнанням, був **Тома Аквінський** (лат. Thomas Aquinas, 1225 – 1274), якого ще називали «Ангельським доктором». Народився він у м. Аквіно поблизу Неаполя і походив зі знатного графського роду. У 19 років він став членом монашого ордену домініканців. Навчався в університетах м. Неаполя і Парижа, був учнем відомого середньовічного філософа Альберта Великого. Викладав у провідних європейських університетах, чимало мандрував по Європі. Життя його пройшло загалом у науковій праці. Він написав велику кількість творів, найвідоміші серед яких – «Сума проти язичників», «Сума теології», «Коментар до «Сентенцій» Петра Ломбардського» та ін. Проте перед смертю Тома зрозумів, наскільки незначним є написане ним порівняно з тим, що ще

не вдалося зробити. На прохання свого лікаря припинити роботу заради збереження здоров'я, він відповів: «Не можу, тому що все, що я написав, здається мені нікчемним з погляду того, що я бачив і що мені було відкрито». Помер «ангельський доктор» 7 березня 1274 року дорогою до Ліона, куди він їхав на прохання папи для участі в соборі.

Серед філософів минулого найбільшим авторитетом для Томи був Аристотель. Дослідники інколи зазначають, що філософія Аквінського – це спроба пристосувати ідеї Аристотеля до вчення католицької Церкви та систематизувати з їх допомогою християнську догматику.

Однією з найбільших заслуг Томи було те, що він найвиразніше з-поміж інших релігійних філософів свого часу розділив сфери віри і знання, розуму та одкровення. Розум, на його думку, може самостійно пізнавати не тільки речі матеріального світу, але й Бога, його властивості, діяння. З іншого боку, є й те, що розум пізнати ніколи не зможе: це ті істини, досягнути які людина здатна тільки за допомогою віри, наприклад, істина про Трійцю, первородний гріх, Боготілення тощо. Суперечностей між істинами розуму та одкровення бути не може, адже одні й інші походять від Бога. Істина, яку Бог посилав через одкровення, доповнює, але не змінює ту, до якої він відкриває людині природний шлях – через розум.

Йдучи далі, Аквінат зауважує, що на ґрунті одкровення, віри виростає теологія, а на ґрунті розуму – філософія. Остання, щодо теології є вступом, підготовкою до віри (лат. *praeambula fidei*). У такому статусі філософія має автономію, адже її інструменти та методи не асимілюються інструментами та методами теології. Для того, щоб зробити істини одкровення більш зрозумілими, теологія може використовувати філософію, яка щодо головного завдання – спасіння людини – є її служницею.

Головною частиною філософії Т. Аквінського була онтологія. Все, що існує (не тільки матеріальні речі, але й Бог), складається із сутності (*essentia*) та існування (*existentia*). Сутністю речі є те, що виражається у її визначенні. Із сутності речей не випливає те, що вони мають існувати. Натомість у Бога існування збігається із сутністю, тобто його існування випливає із його сутності, а у всього іншого такого збігу немає, воно лише тяжіє до існування, тобто наділене потенцією існування ("*id quod potest esse*"). Отже, існування речей не є необхідним: вони можуть бути, а можуть і не бути. Їх буття стає можливим завдяки Богові.

Сутністю матеріальних речей є не форма, як інколи стверджують, а єдність матерії і форми, оскільки, як було зазначено, сутністю речі є те, що виражається у її визначенні, а визначення матеріальних речей включає в себе не тільки форму, але й матерію. Форма є основою того, що в речах видове, а

матерія – того, що індивідуальне і, відповідно, різне. Матерія є причиною множинності речей. Саме в цих двох складниках різниця між матеріальним і духовним світом: все матеріальне складається із матерії і форми, ці субстанції Аквінський називає складеними (composite), а духовне тільки із форми, такі субстанції він називає простими (simplices). Проте у співвідношенні матерії і форми Аквінат чітко обстоює примат форми, зазначаючи, що форма надає матерії дійсне буття.

Погляди Т.Аквінського на пізнання суттєво відрізняються від теорії, запропонованої Августином. Якщо в останнього пізнання є діяльністю душі, що пізнає вічні ідеї, які знаходяться в Бозі, то, на думку Аквіната, зробити це неможливо. Ми не маємо змоги споглядати ідеї речей. Таке споглядання, в принципі, можливе, але не для людини, а для ангелів, які є «чисті уми», що пізнають ідеї безпосередньо, без допомоги відчуттів. Ми ж у своєму житті маємо справу з одиничними речами і тільки вони є вихідним пунктом пізнання та можуть бути нами сприйняті. Одиничні речі є субстанціями буття (тут позиція Томи збігалася з Аристотелем). Сприймаючи їх органами чуття, душа отримує образ, який надходить від них. З цих образів інтелект абстрагує сукупність суттєвих характеристик у вигляді загальних понять (універсалій). Таким чином ми й пізнаємо світ.

Тома Аквінський також не погодився з августинівською думкою про те, що тільки душа є сутністю людини, а тіло лишень її знаряддя. Він обстоював ідею психофізичної єдності людини, за якою тіло теж відноситься до людської суті. Душа стає людиною тільки тоді, коли поєднується із тілом. Тіло і душа співвідносяться як матерія і форма. Душа в людині виконує функцію форми стосовно смертного тіла: вона передає тілові існування, отримавши його, у свою чергу, від Бога. Після загибелі тіла душа залишається субстанцією, але не фізичною, яка складається із матерії та форми, а нематеріальною, що складається із сутності та існування (подібно ангелам), і тому не припиняє свого буття.

Протилежним до августинівського був і погляд Томи Аквінського на співвідношення розуму та волі. Перший, на його думку, має перевагу над волею, яка є силою, що слідує за ним. Інтелект задає цілі, до яких потім прагне воля. Зокрема, розум спочатку пізнає, що є добро, а потім активізується воля, щоб це добро досягти.

Відношення Бога до світу є відношенням Творця до творіння. Створений світ був із нічого («ex nihilo»), отож ніякої першоматерії, про яку писали деякі філософи, не існувало. Цей процес відбувся не з необхідності, оскільки її в Бога не було, а є актом вільного вибору його волі: Бог мав багато можливостей, як творити світ, проте вибрав тільки одну з них, отже, він бажав

цього. Створення світу відбулося на основі ідей, які передіснують в Бозі і є його думками, на основі яких він творив світ. Йдучи далі, Т. Аквінський зауважує, що Бог не тільки створив світ, але й постійно керує його розвитком, тому все в ньому впорядковане і доцільно розвивається.

Існування Бога, на думку Аквінського, не є очевидною істиною, яка не потребує доведення. Цією тезою він суперечив думці, яка була досить поширеною в той час і висловлювалась, зокрема, Августином: знання про існування Бога дане нам інтуїтивно і не потребує ніякого доведення. Аквінат стверджував, що ми не маємо знання сутності Бога, оскільки в такому випадку обов'язково б зрозуміли, що він існує. Оскільки ж такого розуміння немає, то не залишається іншого виходу, як спробувати обґрунтувати існування Бога, базуючись на досвіді. Тому він пропонує досягти знання про існування Бога у природний спосіб, тобто через пізнання його творіння – світу. На цьому й ґрунтуються його п'ять доказів існування Бога:

1. Все у світі рухається, отож повинно існувати першоджерело цього руху, і ним є Бог.

2. Усі явища і речі мають причину свого виникнення та існування, отож, повинна існувати першопричина всього існуючого, якою і є Бог.

3. Існування будь якої речі в цьому світі не є необхідним, воно принципово випадкове, тобто все, що існує, могло бути іншим або й узагалі не існувати. Але все ж таки має існувати щось, існування чого є необхідним. Це і є Бог.

4. Все існуюче є різним за ступенем досконалості, тобто існує своєрідна ієрархія буття. Відповідно, має існувати мірило досконалості, абсолютна досконалість, якою і є Бог.

5. У природі все має певний сенс, доцільність свого існування, отож, повинен існувати й Бог як причина розумного влаштування буття.

Хоча людина й може раціонально довести існування Бога, проте його сутність є непізнаваною, і це пояснюється тим, що буття Бога безкінечне, воно не обмежене будь-якими визначеннями, знаходиться поза межами усякого можливого уявлення і не може бути нами виражене жодними словами. Проте ми можемо розумом пізнати його властивості, щоправда не прямо, а опосередковано, через заперечення того, чим він не є, або ж шляхом нескінченного посилення властивостей земних створінь. Саме користуючись останнім способом, який ґрунтується на судженні, що кожний наслідок певним чином подібний на свою причину, ми можемо стверджувати, що Бог є всемогутній, всезнаючий, наймудріший, всеблагий і под. Шляхом заперечення того, чим Бог не є, ми, наприклад, приходимо до висновку, що він не має собі ніякої причини поза собою й існує тільки завдяки самому собі, тобто він

самосуший, а також незмінний (не існує нічого, що могло б бути причиною його зміни), невизначуваний (стосовно поняття «Бог» не існує родового поняття, з допомогою якого ми могли б дати йому визначення).

Ось таким, у загальних рисах, постає перед нами філософія Томи Аквінського – безумовно найрозвиненіша філософська система епохи Середньовіччя. Попри те, що Тома мав у свій час чимало опонентів, він врешті став головним філософом католицизму, а римські першоієрархи неодноразово проголошували його філософію офіційним вченням Церкви.

4. Філософія доби Відродження.

Філософія Відродження або **Ренесансу** (від фр. *renaissance* – відродження) датується періодом кінця XIV–XVI ст. Термін «відродження» вживається на означення періоду активного зростання зацікавлення античною культурою під впливом суттєвих перемін в соціально-економічному та духовному житті Західної Європи. В цей час перекладаються праці античних авторів, знову стають актуальними ідеали епохи античності. Проте невірно було б вважати, що в духовному житті спостерігається механічне перенесення на тогочасний ґрунт культурного надбання античності. В новій культурі, окрім відроджених ідеалів античності, великою мірою присутні елементи Середньовіччя.

У царині філософії спостерігається складний, непослідовний, часто суперечливий характер філософських поглядів. Тому надто складно визначити певну систему поглядів, більш-менш сталі напрямки чи філософські течії того періоду. Філософія Відродження хоча і протиставляє себе середньовічній схоластиці, проте несе на собі відбиток середньовічної культури, активно використовує спадок античних філософів, а також набуває певних рис, що не були властиві ні античності, ні середньовіччю.

На зміну теоцентричному баченню світу, за якого Бог (лат. «теос») стояв у центрі світогляду, приходять **антропоцентризм** (від грец. «антропос» – людина). Тому й філософське мислення цього періоду прийнято називати антропоцентричним (в центрі його уваги була людина). Причому треба відзначити, що в цей час звертається увага на людину як на природну істоту (пригадаймо, що мистецтво цієї доби зображує людину в усій її тілесній красі). Це суттєво відрізняється від періоду Середньовіччя, коли в людині, в першу чергу, бачили духовну істоту, а її тілесність, переважно, вважалась гріховною, тому їй майже не приділяли уваги.

Значну роль в утвердженні нового погляду на людину відіграла соціальна група людей, що називалася в Італії **гуманістами**. Основним смислом свого життя гуманісти вважали заняття філософією, літературою,

стародавніми мовами, вивчення творів античних авторів тощо. Своїм способом життя, діяльністю гуманісти прагнули утвердити нову систему духовних цінностей. У суспільному житті на перше місце висувалися особисті достоїнства, власна гідність, а не походження, належність до суспільного стану, багатство чи влада. Культура виступає головним критерієм особистого благородства та достоїнства. Звідси – проповідкування гуманістами індивідуального вдосконалення шляхом прилучення до культури.

Першим «гуманістом» прийнято вважати видатного поета й мислителя **Дайте Аліг'єрі** (1265-1321), що жив і творив у Флоренції – «столиці» італійського Відродження. Данте одним із перших проголосив людину «найвеличнішим чудом з усіх проявів божественної мудрості». Інший мислитель-гуманіст, поет **Франческо Петрарка** (1304-1374) полемізує з філософами-схоластами (і чи не один з перших відкрито критикує «схоластизованого» Аристотеля). виправдовуючи «земні» устремління людини, Петрарка звертається до спадщини головним чином античних мислителів, хоча прагне знайти співзвучні мотиви і в таких авторитетів середньовіччя, як Августин.

Слід зауважити, що перші представники гуманістичного руху – Колуччо Салютаті (1331-1406), Леонардо Бруні (1374-1444), Джаноццо Манетті (1396-1459), Леон Батіста Альберті (1404-1472) – займали позиції своєрідного антропологізму, який поряд з Богом звеличує людину як творця світу культури, обожнює людину як суб'єкта творчої діяльності, зближуючи її з Богом. Людська діяльність як діяльність принципово творча є одним із центральних моментів на яких акцентували увагу гуманісти.

Одним з головних зламів у духовній сфері цієї доби був процес **секуляризації** (відособлення, звільнення від впливу Церкви та релігії більшості сфер духовного життя). Тобто, якщо в період Середніх віків, фактично, всі сфери духовного життя перебували під впливом релігії, то в цей період, активно розвиваються філософія, мистецтво, які прагнули знаходити свої шляхи незалежно від релігії. Проте, як зауважує Бертран Рассел, першим наслідком такої емансипації стала не більша раціональність, а відкритість розуму до різних стародавніх дурниць (напр. астрологія, алхімія, магія і т.п.). Для моралі наслідки такої емансипації були жахливі: Рассел пише, що немає такого злочину, якого б не скоїли люди в цей час.

Філософія Відродження переглядає також середньовічне ставлення до природи, яка тепер трактується пантеїстично (грецьке «**пантеїзм**» означає “всебожжя”). Тобто Бог бачиться не як істота, яка віддалена від світу і керує ним «на відстані», а як такий, що присутній у природі, є її внутрішньою силою, тобто він неначе розчиняється в природі, внаслідок

чого вона обоожнюється. Християнський Бог немов би приземлюється, він перестає бути чимось позаприродним, трансцендентним. Девізом пантеїзму можуть бути слова середньовічного філософа Діонісія «Бог є все у всьому і нічим з усього». Наприклад в Миколи Кузанського (1401-1464) творіння Богом світу мислиться в дусі неоплатонічної ідеї «еманації» («вічного» і до того ж «безперервного», а не однократного породження). Акт божественного творіння змальовується як безперервне «розгортання» божественної єдності в множині природного світу. Таким чином Бог-творець виявляється тотожним своєму творінню – світові. Як ми бачимо на ці погляди справили вплив ідеї неоплатоніків (треба відзначити, що філософія неоплатонізму та Платона була особливо популярною в цей час).

Загалом, кількість мислителів, які цікавились природою, протягом доби Відродження постійно зростала. Тому сьогодні ведуть мову про **натурфілософію** доби Відродження. До її представників зараховують як філософів, так і видатних природодослідників того часу (Микола Коперник (1473-1543) та Джордано Бруно (1548-1600), Микола Кузанський, Парацельс (1493-1541) та ін.).

Мислителі Відродження переглядають також середньовічні погляди на суспільство. Цікавими в цьому плані є ідеї відомого мислителя **Ніколо Макіавеллі** (1469-1527). На його думку, головним стимулом людської діяльності є інтерес і, в першу чергу, матеріальний інтерес. Людина, писав флорентійський філософ, скоріше забуде смерть батька, ніж вилучення майна. На думку мислителя, матеріальний інтерес є рушійною силою суспільного прогресу, характерною особливістю якого є постійна «битва» матеріальних інтересів різних людей. Саме тому й потрібна держава як механізм «примирення» й регуляції інтересів і майнових суперечок людей.

Цікавими та відомими є його погляди на співвідношення політики і моралі. Вирішення цього питання отримало назву *макіавеллізму*: добробут держави є головною метою правителя і для її досягнення придатні всі засоби, в тому числі й аморальні – підкуп, убивство, пограбування, віроломство («мета виправдовує засоби»).

Макіавеллі вважав ідеальним державним устроєм республіку як виразника народного суверенітету. Проте він розумів, що в тих умовах лише сильна влада світського правителя, яка не рахується з будь-якими моральними традиціями та церковними вченнями, здатна привести до національного об'єднання і створити нову державу.

В епоху Відродження з'являються перші ідеї **утопічного соціалізму**. Найяскравіше вони висвітлені у творах **Томаса Мора** (1478-1535) «Утопія» та **Томмазо Кампанелли** (1568-1639) «Місто Сонця». Соціалістичним утопіям

властива переконаність, що приватна власність спричиняє всі суспільні негаразди та злиденність абсолютної більшості народу. Автори сформулювали основні принципи уявного майбутнього суспільства, що базується на розумних «природних» засадах: планове суспільне господарство; обов'язкова для всіх праця, результати якої розподіляються за потребами; всі дорослі члени суспільства беруть участь у політичному управлінні та ін.

Важливі зміни в цей час відбулися і в релігійному житті. Ті трансформації, що мали місце у суспільстві, потягли за собою зростання вільнодумства у релігійних питаннях. Багато відомих діячів починають критикувати католицьку Церкву за численні порушення християнської моралі. Врешті, виникає рух, який отримав назву «**реформація**», наслідком якого стала поява третього великого напрямку християнства – *протестантизму*. Першим видатним діячем реформації був **Мартін Лютер** (1483-1546). Його погляди справили великий вплив на подальший розвиток християнської релігійної філософії (і не тільки).

Основними принципами вчення М.Лютера були: «*sola fide, sola gratia, sola Scriptura*», тобто спасіння «тільки вірою, тільки благодаттю, тільки Писанням».

Поняття *віри* посідає в його концепції центральне місце. На думку Лютера, людська природа є повністю гріховною, зіпсованою і ніякі добрі справи не можуть її виправити, очистити від гріха. Тільки Бог здатен врятувати людину: Христос помер за наші гріхи, отож, віруючи в спасаючу силу його жертви, ми можемо врятуватись. Таким чином, спасіння приходить завдяки милості Господа, яка дарується людині не за якісь заслуги, а відповідно до її віри.

Головним авторитетом для християнина, на думку Лютера, має бути Святе Письмо. Він дає нове пояснення процесу розуміння біблійного тексту та його тлумачення. Для такого розуміння важливим є прийняття вірою євангельських обіцянок. Саме віра є головною умовою правильного розуміння Біблії (тлумачення Церкви не є необхідним). Людина може отримати внутрішнє розуміння смислу Писання через Святого Духа, який просвітлює її із середини. Крім того, для такого розуміння необхідний досвід, який людина здобуває через практику віри. Таким чином, кожна людина отримує право тлумачення Біблії, головним критерієм істинності при цьому є віра і в цілому її внутрішній духовний досвід.

Наприкінці XVI – на початку XVII ст. «перехідна» доба Відродження завершується. Західна Європа вступає до «класичної» пори буржуазного суспільства, до Нового часу.

Контрольні запитання

1. Проаналізуйте відмінність між античною і середньовічною філософією, а також спробуйте виявити спадковість між ними.
2. Як ви думаєте, в чому причина радикальних змін у європейському світогляді при переході від античності до середньовіччя? Які з цих змін були найважливішими?
3. Чи можна раціонально обґрунтувати існування Бога, як вважали деякі схоласти?
4. Чи зберегла свою актуальність проблема співвідношення віри і розуму до наших днів. Як ви вирішуєте її для себе?
5. Інколи вважають, що схоластика була «застоем» у розвитку філософії. Чи погоджуєтесь ви з цим?
6. В чому полягає історична роль епохи Відродження у розвитку європейської культури?